

А.Мұтәрбекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: ardak93_06@mail.ru)

Телевизиялық деректі фильм түсірудегі журналист шеберлігі

Аңдатпа. Автор мақаласында телевизиялық деректі фильмге тақырып қою ерекшелігіне тоқталады. Тақырып таңдауға қатысты зерттеушілердің теориялық талптары мен деректі фильм жасаған журналистердің тәжірибелік ерекшеліктері талданады. Жұмыстың тақырыбын ашуға әсер ететін субъективті және жалпы факторлар қарастырылады. Журналисттің тақырып қоюдағы шеберлігі, оны ашудағы кәсіптік деңгейінің әсер етуі баяндалады. Ұтымды тақырып таңдау үшін журналист пен ұжымдық топ арасындағы байланыстың әсері талқыланады.

Түйін сөздер: Телевизиялық деректіфильм, тақырып талдау, объекті-субъекті фактор, тақырыпты нақтылау, құжатты фильм, монтаждау техникасы, бейнежазба, шығармашылық принцип, журналисттік зерттеу.

DOI: 10.32523/2616-7174-2022-138-4-79-87

Кіріспе

Цифрлық медиа технологиясы мен компьютерлік технологияның қарқынды дамуымен теледидар жүйесі жаңа медиа дәуіріне қадам басты. Жаңа медиа дәуіріндегі телекоммуникация формасы, телевизиялық аудиторияның қажеттіліктерімен эстетикалық талғамына өзгерістер әкеліп қана қойған жоқ, сонымен қатар телебағдарламалардың өндірістік әдістерімен бағдарламалық формаларына да түбегейлі өзгерістер әкелді. Бағдарлама жасаудың телевизиялық үлгісі болып келген «Консервативті және өз-өзін қамтамасыз ету» тұжырымдамасы бүгінгі теле индустриясын дамытуға қауқарсыз.

Ал осы дәуірдегі телевизиялық деректіфильмге тоқталар болсақ цифрлықкамера, технологиясының дамуы деректіфильмнің бастапқы тілдік бейнелеу жүйесін (суреттік тіл, дыбыстық тіл) өзгертіп, адамдардың деректіфильм туралы сипаттамаларымен түсініктерінде өзгертіп отырды. Сонымен қатар, журналистердің шығармашылық концепциясы өзгеріп отырды. Бүгінде деректіфильм бірнеше адамның патенті емес, қайта кең аудитория қатыса алатын шығармашылық бағдарламаларға айналды. Демек, осы деректіфильмдерді сәтті шығуына әсер ететін өзіндік териялық факторлар мен шығармашылық ерекшеліктер қалыптасты. Төменде біз деректіфильмнің алғашқы қадамда тартымды болуына әсер ететін өзекті түйін – тақырып талдау мәселесін қарастырып көрейік.

Мақаланың мақсаты мен міндеті

Жаңа медиа кезеңіндегі ақпаратты өзгеше тәсіл арқылы жеткізетін, қоғамдық пікір қалыптастыратын телебағдарламалар санатына жататын деректіфильмді болашақ телевизиялық негізгі бағдарламаның біріне айналдырып, оны

дамыту үшін біз әуелде шығармашылық барысын зерттеп, бүгінгі қоғам дамуына керекті телевизиялық өзгерістерін қарастыруымыз керек. Деректіфильмнің идеясының бұйдасы болған тақырып талдау мәселесін егжей-тегжейлі зерттеу. Оның жалпы деректіфильм дамуына атқаратын ролын журналисттің шеберлігін көрсетудегі маңызын айшықтау талдау. Сол арқылы болшақ журанлисті (документалист) тақырып талдауға негіздейтін теориялық заңдылықтар негізінде шығармашылыққа бағыттайтын көзқарастарды қалыптастыру. Отандық, шетелдік деректіфильмдегі тақырыптық ерекшеліктерді ашып, талқыға сала отырып ертеңгі деректіфильмдердің жаңа тыныста дамуына мүмкіндік тудыру. Журанлистің дәуір тынысын бейнелейтін көрермен молынан ақпарат қабылдайтын, тақырыптардың дұрыс талдауына әсер ететін ғылыми-теориялық бағыт дайындау.

Қарастырылып отырған сұрақтың зерттеу әдістері. Жұмыстың сипатына қарай бұл мақалада ғылыми сипаттама әдісі, тарихи-салыстырмалы, теориялық негіздеріне талдау, қажетті мәліметтерді саралау, пікірлерді қорыту, дәстүрлі жүйелеу, семантикалық талдау әдістері қолданылады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Деректі фильм шығармашылығында ең алғашқы дайындық ол тақырып талдау, алғашқы жоспар, материалдар жинау, сұхбат, түсірілім сынды қызыметтер болса, ал соңғы басқыш монтаждау, көркемдеу болып табылады. Деректіфильмде шын мәнінде арнайы зерттеуге алып баратын шығармашылық - тақырып талдау, ол не туралы зерттеу керектігін белгілейтін шешім. Алғашқы дайындық сол зерттеуді бастауға қажетті ақпарат жинау, ал соңы болса сол зерттеу жұмысына ішкерілей араласып, зерттеу нәтижесін қалыптастыру. Жалпы ғылыми зерттеумен салыстырғанда бұл зерттеу түрінде шынайы түсіріліммен жазылған дыбыстың сәйкестілігі өзектіленеді. Басқа ғылымдарды зерттеуде дәстүрлі қатиралау, сараптама, анықтама, визуалды суреттерді қатиралау арқылы жүрілсе, ал деректі фильм шығармашылығы арнайы зерттеудің барысын, нәтижесін кескіндеме арқылы көрсетеді. Ал ғылыми зерттеумен ұқсастығы болса, деректіфильм шығармашылығында әлеуметтік зерттеумен ғылыми зерттеудей, ғылыми ізденіс пен қатаң көзқарас негіз етіледі.

Белла Баратс «Деректіфильмнің құндылығымен мәні бірінші кезекте, ол ашатын шындықтың табиғилығы арқылы анықталады. Деректі фильмді жасаушылар терең мәдени седиментацияға, терең білім мен еркін көзқарасқа ие, кино мен теледидардың перспективасына және бірегей эстетикалық тәжірибеге ие болып қана қоймай, сонымен қатар саяси, экономикалық, мәдени және басқа да макро - тақырыптарға баса назар аудара отырып, өмірді егжей-тегжейлі бақылап, өзіндік ізденіс жасау тиіс»- дейді [1]. Алайда тақырып талдауда ең негізі қағида жанына жақын өзі өресі жететін, тақырып талдау. Бүгінгі таңда деректіфильмнің зерттеу объектісі болатын тақырып көп, әлем, табиғат, қоғам, ғылым, тарих, адамдар, барлығы да деректіфильмнің зерттеу объектісі бола алады.

Қандай тақырып ең жақсы таңдалған тақырып болуы мүмкін? Бұған әр зерттеушінің айтар ойы әрқалай болып келеді. Бірі мен не бар соны жасауды көздеймін десе, ал енді бірі, мені қызықтырған тақырыптарға барар едім деп жауап береді. Дегенмен, бізде тақырып таңдау кезінде, маңызды бағыт ретінде пайдалануға болатын негізгі қағидаттар мен құндылықтар бағдар болуы керек. Фильм жасаушылар, тақырып зерттеуші журналистер

тақырып таңдау барысында үнемі кездесетін, және міндетті түрде жауап іздейтін сұрақтар туындайды. Мысалы:

- Бұл тақырып мені шынымен қызықтырады ма?

- Бұл тақырып немен ерекшеленеді ?

- Көрермендерге бұл фильм қызықты болады ма?

- Бұл түсірілім үшін ыңғайлы орын ба, жеткілікті материал бар ма, оны фильмде көрсетуге бола ма, болмай ма?

- Біреу осындай нәрсе түсірді ме?

- Мендегі идеяның осы тақырыпта басқалар түсірген фильмнен артықшылығы не?

Журанлист деректіфильмге тақырып талдауда өзіне осы сұрақтарды қойып үлгері зерттеу барысына өтері анық. Сонымен қатар, әлемдік деректіфильм зерттеушілері тақырып талдауда ескеретін мына бірнеше қағиданы ортаға қойды:

1. Дәуір тынысын бейнелеуге ұмтылу, қоғамдық шындықты көрсете алу. Деректіфильм тарихи даму процесін жаңғырту үшін адамдар уақыт дамуының куәсі болып табылады, сондықтан тақырып талдауда, негіз қалаушы принципі болып табылатын ағарту сезімін қалыптастыру үшін адамдарда эмоциялық резонанс тудырып, уақиға сол дәуірмен тығыз ұштасып қоғамда болып жатқан түйткіл мәселелерді қозғай алуы керек. Мысалы, 2015 жылы Chai Jing жетекшілік еткен және бұқаралық ақпарат құралдары шығарған «Күмбез астында» деректіфильмі [2] жүздеген миллион адамдардың назарын аударды. «Түтін» мәселесін тақырып еткен деректіфильм, әлемге дабыл қаққан қоршаған ортаның ластануы, әлемдік жылыну сынды мәселелерді талқыға салды және экологиялық одақтың барлық секторларын қоршаған ортаны бақылау, қорғау табиғатты қалыпна келтіру үшін жұмыс жасауға шақырды. Ол әуелі көрінсті өзінің ауру қызынан бастайды, сол арқылы көремеңге жауапкершілік сезімін тудыруды көздейді. Фильм жалпы экологиялық ортаның былғануына адамзат қоғамымен тығыз байланысын көрсетіп, бүгінгі өзекті мәселені ортаға қоя алады. Автор әу баста идеяны тақырыпқа сіңіріп, сол арқылы жұрт назарын өзіне аударып деректіфильмді жасауда дiттеген мақсатына жетті.

2. Бар мәдениетті айшықтап көрсету. Деректіфильмнің өзі мәдени индустрияның бір бөлігі болып табылады, оның мақсаты фактілерді жаңғырту ғана емес, сонымен қатар дәстүрлі мәдениетті насихаттау. Сондықтан тақырып таңдау кезінде ағымдағы оқиғаларға назар аударып қана қоймай, осы оқиғалардан кейін тұрған мәдениет пен әдет-ғұрыптарға назар аударған жөн. Адамдарды дәстүрлі мәдени шығу тегіне бағыттау, мәдениетті таратуда белгілі бір роль атқару, мәдениет тарқатуда деректіфильмнің шынайы құндылығын ойнату керек. 2005 жылдан бастап 2013 жылға дейін Шинжаң Қазақтелерадиосының қолдауымен алты бөлімнен “Тарих таңбалары” атты фильм түсірілді. [3] Бұл фильмде тарихи мәдениетті көрсете отырып, бүгінде сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен өзгеріске ұшыраған тұстарын айқын көрсетіп, адамдарға үн қатады. Көремең көру барсында әуелде тарихи мәдениетке және ғасырлар бойы сақтау алған мәдениеттің бүгінгі қоғамға керек тұстарын екшеп көрсетіп, адамдарға дәстүрлі өркенитетті қорғау біздің мойнымызда деген аңыз білдіреді.

3. Фактілерді құрметтеу, тақырыпты баяндау әдісіне көңіл бөлу . «Әңгімелеу (баяндау)» - бұл қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдарында жиі қолданылатын тәсіл, себебі баяндау әдетте, аудиторияны басқа жеткізу тәсілдеріне қарағанда көп қызықтырады. Бұл тәсіл деректіфильмдерді, әсіресе тарихи тақырыптағы деректіфильмдерде кең қолданылатын тәсіл ретінде қаралады.. Мысалы, «Беймәлім Алаш» деректіфильмі [4], алаш қозғалысы кезіндегі қоғамдық-ұлттық қақтығысты көрсетіп қана қоймай, жеке тұлғаларға тоқтала отырып тарихи шындыққа жүгінеді. Тарихи оқиғалар арқылы дәлелдеме жасап тақырыпты айшықтай түседі. Тарихи факттерді құрметтеу, оны тақырып талдауда орынды қолдана білу керек. Баяндауда қай жақта тұрып баяндау керектігіне дұрыс шешім қабылдай

білу фильмнің идеясын ашуға әсер етеді. Бұл тәсіл деректіфильмнің тақырыбын ашуда, көмескі роль ойнайтыны анық.

Деректіфильмнің тақырыбын талдауға және ашуға әсер ететін субъекті-объекті факторлар.

1. Субъекті факторлар

Деректіфильм шығармашылығы бұл деректіфильм жасаушылардың идеялары мен көзқарастарын шынайы оқиғалар арқылы жеткізуді. Фильм барсында журналисттің субъекті көзқарасы қатар жүрері анық. Бірақ, субъекті көзқарастың тым асыра сілтеніп кетуінің алдын алу үшін журналист мына бірнеше факторды ой елегінен өткізеді.

а) Субъекті ойдың тереңдігі және объектіні игеру дәрежесі. Деректіфильм шығармашылығы жоғары еркін ойлауды қажет ететін шығармашылық. Журналисттің ой еркіндігі белгілі бір іргетаста құрылуы тиіс. Бұл барыста біріншіден, шығармашылық шеберлігі кемелденген, өз мамандығын егжей-тегжейлі зерттей, алатын жалғандықтан аулақ болу шарт. Екіншіден, қоғамдық болмысты зерттеп, оның түйткіл тұстарын бақылай алу.

б) Деректіфильм жасау барысында қоғамдық мәселені жылы жеткізуге, ақиқатын көрсету. Ақ пен қараның ара-жігін айқындап. Тақырыпты ашу үшін жұмыс істеу тиіс. Сөйтіп, аудиторияның эстетикалық деңгейін жақсартуға аудиторияның лайқыты зерттелуіне мән беру керек.

с) Көреремдердің эстетикалық көзқарасы және тақырыпқа қызығушылығы. Бұқаралық ақпарат құралдары деректіфильмді түрлі теледидар станцияларынан, желілер мен басқа да бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланып тарқату алып барады. Сондықтан режиссер тақырыпты таңдау кезінде аудиторияны қабылдау мен тануды ескеруі тиіс. Зерттеу барсында журналист тақырыпты аудиторияның қабылдау деңгейменде ойласа білуі керек. Яғни, аудиторияның жас ерекшелігін, даму өрісін, толықтай меңгеруге ұмтылу.

2. Объективті факторлар.

а) Объект ұғымы және мәні. Бұл факторды ұғынықты ету үшін Бүркіт туралы фильмдерді объекті деп қарайық, әр фильм жасаушы түрлі түсініктерге байлансты жасайды. Өңдеу мен түсірудің де сан алуан жолдарын қолданады. Кез келген деректі фильмде, табысты немесе сәтсіз қорытынды жұмысты немесе эстетикалық құндылығын анықтау болады. Біз тақырыпты түсінігі мен мағынасы бар деп есептейміз. Деректіфильмді жасаушылар объектінің терең құндылығын ашып, оның мәнін көрсету керек пе ?Бұл деректіфильмдердің маңызды бөлігі. Деректіфильмді жасаушылар деректі шығармашылықтың негізгі мақсаты нақты өмірді ұғынуы және көрсетуі тиіс. Деректі шығармашылықтың мақсаты объективтегі объективті бейнелеуден тұрады. Олар кейіпкерлер, оқиғалар және т. б. туралы құндылықты пайымдаудан тұрады.

б) Талданған объектінің түсірілімге икемділігі. Деректіфильмнің түсірілімінде сахна, жарық, қоршаған дыбыс сияқты объективті факторларды ескеру керек. Деректіфильмдер де тиісті уақытты, түсіру орнын және әдісін таңдау керек. Деректіфильм жасаушылары әрдайым сюжетке, кейіпкерлер мен сахнаның арасындағы қарым-қатынасқа назар аударуы тиіс. Егер сюжеттің орналасуын субъект қабылдамаса немесе жағдай сахнаның түсіріліміне жол бермесе, онда біз сол тақырыпты басқаша тәсілдер арқылы білдіруіміз керек. Жалпы журналист-документалист ретінде біз осы объективті факторлардың түсірілімге шектеу әсерін ескеруіміз керек, бейнежазба дайындау үшін дұрыс уақытты таңдау керек.

Деректіфильмдерде облысы кең құжаттық тақырыбы жеткілікті: табиғи, әлеуметтік, гуманитарлық, тарих, этнос, мәдениет. Бірақ нақты жасау процесінде ағаттықтар жіберіп жатамыз. Журналист тұрғысынан, тақырыптарды таңдауда кедергі болатын деректіфильмнің төрт аспектісі бар.

-Бұғатталған тақырып. Бұл көбінесе тапсырыспен жасалған деректі фильмдерде кездеседі де, тапсырыс берген жақтың айтуы бойынша жасалатын деректі

фильмдер, тапсырыс берушінің мүддесіне жұмыс жасайды, журналист шығармашылық еркіндіктен айырылады. Аудиторияның маңыздылығы, режиссер, журналистың зерттеу деңгейі ескерусіз қалып, нәтижесінде көркем шешім және эстетикалық байланыстың жоқтығы үшін өз аудиториясын жоғалтып алады.

-Шығармашылық тұйықталу. Соқыр еліктеушілік бұл бұрын жасалған фильмдердің жасалу үлгісін көшіріп өзінің жаңа шығармашылық идеялар мен әдістерін, бірегей көркем дағдылармен жаңа техникалық құралдарды қолдана алмау. Тек бұрынғы шығармашылық ерекшелікті тоқтаусыз қайталау. Деректіфильм жасаушылар туындының бірегей стилі мен эстетикалық мәнін көтеру үшін өзінің маңызды бейнежазбаларды пайдалану, байқау және араласу үшін жеткілікті білім мен пәнді түсінуі тиіс.

-Шығармашылықта шынайылық қағиаттарынан ауытқу. Деректіфильмнің ең басты мақсаты-шынайылықты тарату. Бірақ кейбір фильм жасаушылар, жасау барсында кино фильм немесе сериял түсіру де қолданылатын тәсілдер арқылы түсіріп, болмаған уақиғаны алдын ала болжап соған арнап сюжеттер дайындайды. Мысалға ала кетсек 1993 жылы Н. К телекомпаниясының жасаған "Тималаев түбіндегі патшалық тыйым салынған аймақта": Мисидан [5] «Деректіфильм көптеген зерттеушілердің наразылығын тудырып деректіфильм зерттеу саласында үлкен дауға ұласты, деректіфильм шығармашылығының негізгі принциптеріне қайшы келді» - дейді. Өңдеу және түсіру әдісі өзгерістерге ұшырауы қалыпты жағдай, бірақ негізгі шығармашылық принциптер алшақтау деректі фильмнің тақырыбын ашудағы ең үлкен кедергі есептеледі.

-Әсіресе субъекті көзқарас, объектіге деген құрметсіздік. Деректіфильм түсіру барысында, түсірмекші болған объекті арасында түрлі мәселелердің туылуы ықтимал. Талданған нысанда әртүрлі, біз мейлі табиғаты, қоғамдық ортаны немесе қасымыздағы адамдарды түсіруде болсын шығармашылық топ өзінің көз қарасын объектіге үйлесімсіз артып таңудан сақтанып, объектіде болатын негізгі принциптерді сақтауымыз, табиғилығына құрмет етуіміз, уақиғада кездесетін кейіпкерлердің жағдайымен санасуымыз керек. Деректіфильмде тақырып талданып болғаннан кейінгі келесі басқышы ол осы тақырыпты ашудың негізі, бұнда материалдарды жинау, сұрыптау, және түсірілім, соңғы монтажды қамтиды. Деректіфильм шығармашылығы жүйеде ұжымдық зерттеуді қажет етеді. Ал осы барыста журналист өзінің тақырыпты ашу шеберлігін қалай жүзеге асырады? Еңдеше журналистың, жалпы зерттеу ұжымның тақырыпты ашу ерекшеліктеріне тоқталайық. Біріншіден, заттардың шынайы табиғатын бекемдеу арқылы өзіндік көзқарас қалыптастырады. Адами шынайылық - бұл деректі өмір екенін жоққа шығармайды. Телевизиялық аудитория ретінде, ең нақты нәрсені көру үшін деректіфильмді таңдайды. Тақырыпты ашуда әуелде бұл аудиторияның сенім сезімін жоғалтпауға, деректіфильмнің әуелдегі тұжырымын сақтауға тырысады. Сондай-ақ шығармашылық принцип ретінде шынайылыққа ұмтылуға негізделеді.

Деректіфильм табиғилыққа ұмтылу, табиғат айнасымен салыстырып қаралатына қарамастан деректіфильмде тарихтың шынайылығы -деректіфильмнің өміршендігі. Бұл деректі және көркем фильм арасындағы іргелі айырмашылық болып табылатынына күмән жоқ. Дегенмен, деректіфильм түпнұсқаның шынайылығы ғана емес, оны жасаушы, түсіруші, таңдау субъективті бар. «Шындық, шын мәнінде, материалдық әлемге адамның араласуының өнімі болып табылады». «Заттардың объективті болмысы адамның рухани әлемінен бөлінген және материалдық әлем адам сезімі мен болмысқа тәуелді емес, бірақ дәл осы адам сезімі арқылы қабылданады, [6] сондықтан тақырыпты жақсы ашу үшін тек беткі мәнін жазбай, объективті заттардың шынайылығын білдіру үшін терең толғам жасалады. Деректіфильмдердің авторы ар-ұжданмен заттардың табиғаты туралы шындыққа барынша жақын болуына ұмтылады. Жасаушы топ түсіру жасау барысында өз шеберлігін әуелде осы жағынан байқатады. Бұл барыста, фильм тақырыбын дерліктей түсініп айтпақшы болған

ойды тиянақтаумен қатар өзекті ойға, бүкіл ұжымдық жоспарды туралайды. Шығармашылық қарым - қатынаста белсенділік көрсетіп, ұжымның маңыздылығына мән береді, бұл барыстар құнды материалдарға сәтті қол жеткізудің негізі есептеледі. Екіншіден, түсірілім барысында кадрларды жан - жақтылы ой елегенен өткізу. Кадрларды ой елегінен өткізу - феномен арқылы мәнін көру және заттардың шынайылығын терең ашу. Лиосен Уолл былай деді: «Сценариймен түсірілген фильмдер көп, жақсы режиссерде көп, түсірілген фильмдерің түрі де мол, бірақ бұл фильмдердің көрілімі төмен. Себебі, түсіруші ұжым тақырыпты ашып көрерменді өзіне тартатындай дүниелерді игере алмағаны, дұрыс жүйенің болмағаны» - дейді. [7] Ал Әбел Ганс (француз режиссері) «Фильмді қалыптастыратын дүние кадрлар жиынтығы емес, қайта жүйеге жүгінген кадрлар. Бұл жерде айтылатын «жүйе» - түсірілімдегі шабыт пен ой ұшқыны. Заттардың шынайы табиғатын терең бейнелейтін жақсы жұмыс. Адамдар зерттеу барысында, түсіру барысында болсын толыққанды ой елегінен өткізгені дұрыс. Сонда ғана тақырыпты, тіпті де сәтті ашуға болады дейді [8]. Мысалы, зерттеу барысында алты түрлі бүркіт туралы түсірілген деректіфильмді қарап шықтық. Олардың тақырыпты ашу ерекшеліктері алуан түрлі. Яғни, тақырыпқа құрылған жүйе алуан түрлі болуына байланысты беретін әсерде қызықты. Бірінде бүркіттің әуелгі құс ретіндегі маңызына үнілсе, бірінде құсбегілік мәдениетіне назар аударған.

Үшіншіден, көркемдік ерекшеліктеріне назар аудару, түсірілім тобы бейнежазбаның шынайлығын жүзеге асыру. «Бейнежазба» деректіфильм үшін маңызды ұғым, ол құжаттық фактіні тасымалдаушы. Идеографиялық тілдің құрамдас негізі болып табылады. Джон Грирсон деректіфильм «шындықты шығармашылық өңдеу» ретінде анықтады. Оның оң мәні күнделікті қағидасыз түсірілген деректіфильмдерді терістеу, деректіфильмді көркем шығармашылық санатына бөлу. Сондықтан деректі өнерге ұмтылу, деректіфильм жасаудың маңызды бөлегі болып табылады. - Деректіфильм кескін түсіру арқылы жасалады. «Деректіфильм, көркем фильмнен ерекшелігі көркем фильм алдын ала толық дайындалған сценарийға жүгінеді. Деректіфильм мүлдем басқа, онда қатып семген сценарий болмайды. барлық көріністер дерлік табиғи жағдайда (сахнаны ойнату қоспағанда). Жазбалар аймағында түсіру тобы арқылы жүзеге асады. Сондықтан оқиға орнында болған түсірілім шеберлігін толық меңгеріп, қажетті жағдайларды тура жазып алу керек. Түсірілім сапасы фильмнің табысқа немесе сәтсіздікке ұшырауына тікелей әсер етеді. Сондықтан түсірілім тобы, және түсірілген кескіндер тақырыпты ашудың маңызды факторы. Түсірілім барысында, болып жатқан уақиғаның дамуын, жан-жақтылы ойлай білу. Түсірілім тобының барлық мүшелерін (режиссер, камера, жазу, жарықтандыру) талап ететін өзінің ерекше коннотация бар, белгілі бір идеяға үйлестірілген қауырт жұмыс. Жеке адамның психикалық жағдайы түсірілімнің көмескі күшіне әсер етпеу керек. Операторлар қалт жібермей түсірген әр көрініс осы деректі фильмнің тұздығы болып есептеледі. Ал тақырыпты ашуда журналист әуелде операторлар мен толық қарым-қатынаста болып фильмді толық талқылау, сол арқылы нақты түсірілу барысындағы шығармашылық шеберлікті жетілдіру керек. Гига Вертов камераны «Фильмнің көзі» деп атады. Ол: «Фильмнің көзі (камера) уақиғамен кеңістік арасында үздіксіз қозғалыста жұмыс жасайды, сондықтан оператор басқалар байқай бермейтін қырларында толық меңгеріп түсіреді», - дейді. [9] Бұл дегеніміз операторда ортаны толық меңгерген, өзіндік стилі қалыптасқан қоғамдық ортаны, уақиғаны жүлгелей алатын шығармашылық талант болу керек дегенді меңзейді. Ал сәтті көріністер ол фильмнің тақырыбын ашатын тіл. Төртіншіден, деректіфильмде тақырыпты ашуға-редакциялау өнері көмектеседі. Деректіфильмдер объектив пен объективтің арасындағы өзгерістерді біріктіре отырып, өзінің бірегей көркемдігін қалыптастырады. Монтаж жұмыстарының соңғы бөлігі осы ерекшелікті жүзеге асыру үшін негізгі буын болып табылады. Деректіфильмнің бұл кезеңі маңызды. Эйзенштейн «тақырып» (theme) - бұл жұмыстың әрбір бөлігін мағыналы етеді, өйткені осы идеямен немесе тақырып бойынша жұмыс уақытты кеңейтуде

монтаждың ритмінін ұстайды. Яғни, уақиғаның әр бөлігінің дамуымен олардың арасындағы қарым-қатынас мәнерлі ырғақты құрайды» - дейді. [10] Эйзенштейннің көзқарасы бойынша, «тақырып» жұмыстың мазмұнын, идеяларын, құрылымы мен ырғағын қамтиды, постредакторлық жұмысты жалпылаудың жоғары дәрежесі қойылған мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

1.Тақырыпты нақтылау. Шынайылықты көрнектілендіру деректіфильм тақырыбы таңдап алынған кезінде белгіленуі, түсірілім барысында орындалуы мүмкін. Бірақ кез келген жағдайда түсірудің ортасында және соңында тақырып айшықталып, нақтылануы тиіс.

Кейін редакциялау- бұл тақырыпты жетілдіру және тақырыпқа жету үшін жұмыстың нақты кезеңі. Бірінші кезекте материалды алдын ала түсіруді ұйымдастыру қажет. Өйткені түсірілім басында, заттың белгісіздігі мен кейіпкердің белгісіздігі, оқиғалар, түсірілім кадрлары көп болады. Әдетте мен 1- ге шамамен 30-ға, яғни 30 минут түсірілген материалды 1-минуттық деректі фильмге компиляциялауға болады. Әрине, бұл жеке шығармашылық әдеттерге негізделген. Тақырып пен мазмұн қажеттіліктеріне сәйкес материалды монтаждау барысында іріктеуге болады. Алдын ала түсіріп дайындалған дүние өңдеуден кейін-азайту, болмаса мәлім бөліктері іске жарамай қалуы әбден мүмкін. Тақырыпты абстрагирлеу процесі "жұмыстың әр бөлігінің барлық шығарманың тақырыбын қамтуын талап етеді"(Ейзенштейн) [11]. Бұл процесс редакциялау, монтаждау барысында жиі орын алады. Өйткені түсіру процесіне көп энергия жұмсалады, ойлау инерциясы жасалады, жиі ойлайтын тамаша сюжеттер мен көріністер түсіріледі. Және бұл сюжеттер мен көріністер кейде тақырыптан тыс болуы мүмкін. Сондықтан бұл процесс өте ұтымды жүзеге асырылуы тиіс. Өйтпесе бұл материалдар бірге өңделу барысында бір-бірімен логикалық байланыстардың болмауы, ұйымдаспаған шатасуы, тақырып көрнектіленбеу, ритм таба алмау сынды дүниелер кездесу мүмкін, ал осыны жүйелеп редакциялау, монтаждау арқылы тақырыпты көрнектілендіруге болады.

2.Монтажда дұрыс құрылым талдай білу. Бүгінгі күні деректі фильмнің дамуы, баяндау және жұмыс әдістерінің барлық үдерісі жабықтықан айқын жүйеге дамып келеді. Деректіфильмнің тақырыбын ашуда нақты кадрлар ғана болу жеткіліксіз. Қазіргі көрермендер нақты жарқын және терең ойы бар дүниені көргісі келеді. Кейбір деректі тақырыптардың өзінде тарихи, драмалық элементтер бар: таңбалар, оқиғалар, қақтығыстар... Мысалға өзімнің алғашқы деректіфильм жасауда кездескен бір уақиғаны келтірер болсам, «Ғасырлық күсбегі» фильмін түсіруде әуелде, көптеген кескіндер түсірдік. Монтаждағанда фильм 20 минутқа қысқартылды, бірақ уақиға желісінде, жалпы тақырыпты ашуда көптеген шұбалшаңдық көрінді. Мен әрдайым ырғақтың созылып жатқанын сезіндім, және әңгіме желісінде ешқандай шарықтау мен құлау болған жоқ. Түпнұсқаның негізінде қайтадан тартылуға тура келді. Соңында монтаж техникасының жаңа бір бағыттар бойынша жұмыс жасап, көру арқылы, негізгі желі ретінде оқиғаның туындауы мен дамуын басқа құрылымдық тәсілде жүйеледім. Бұл сызық хронологиялық тәртіппен орналастырылды. Фильм соңында 6 минут 38 секундқа қысқарды, тек мазмұнды азайтып қана қоймай, көркемдік идеологиялық тұрғыдан да жақсарттым. Тақырыпты монтаж техникасы арқылы ашудың жаңа формасын тауып алдым. Демек деректіфильм тақырыбын ашуда монтаждың ролін ескерусіз қалдыруымызға болмайды.

Қорытынды

Деректіфильм басқа бұқаралық бағдарламаларымен құралдарымен алмастырылмайтын бірегей жаңа медиалық бағдарлама. Әлемді тану және өзін тану қуатты функциясына ие, ағартушылық мәдени коннотация өнері болып табылады. Деректіфильмдерді жасаумен айналысатын маман ретінде жақсы тақырыптың талдануы

жарты деректіфильмнің дайын болғаны деп есептеуіміз керек. Тақырып ашуда әуелде деректі шығармашылық қағидаларын ұстануға, деректіфильмнің көркем кеңістігін зерттеуге, субъективті көзқарасты объективке үйлестіру, тақырыпты терең түсінуге және талдауға монтаждау техникасының қырларын толық ашуға тырысу керек. Осылай істегенде ғана, жаңа медиа жүйесіндегі деректіфильмдердің үздіксіз дамуын қамтамасыз ете аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Alan Rosenthal. Documentary filming and production, Пекин – Фудан университет баспасы, 2006. –289б
2. Чжоу Вен, Әлемдік деректі фильмдерге талдау, Пекин: Қытай радио және теледидар баспасы, 2005. 268б
3. Рын Иуан , Дың Голи. Әлем деректі фильм тарихы , пекин : қытай ақпарат баспасы,1999. – 294б.
4. « Күмбез астында» деректі фильмі -2015 Сай шиың <http://v.jrj.com.cn/2015-03-02/000000026873.shtml>
5. «Тарих таңбалары» деректі фильмі -2005-2013, ХJ TV <https://www.youtube.com/watch?v=2mqfRgVUYoY>
6. « Бей мәлім алаш» деректі фильмі -2020 қазақстан теле арнасы <https://www.youtube.com/watch?v=jLGK2VvnR78>

A. Mutarbek

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan , Kazakhstan

Journalist skills in making a television documentary

Annotation. The author focuses on the peculiarities of the choice of the topic of the television documentary. Theoretical requirements of researchers to the choice of topic and the practical features of journalists who filmed a documentary are analyzed. The subjective and general factors influencing the disclosure of the topic of the work are considered. The skill of a journalist in solving a topic, the influence of a professional level on its disclosure is described. The influence of the relationship between the journalist and the team in choosing a good topic is discussed.

Keywords: television source film, subject analysis, object-subject factor, clarification of the topic, documentary, editing technique, video recording, creative principle, journalistic research.

A. Мутарбек

Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Мастерство журналиста в съемках телевизионных документальных фильмов

Аннотация. В статье Автор останавливается на специфике постановки темы для телевизионного документального фильма.Анализируются теоретические требования исследователей к выбору темы и практические особенности журналистов, создавших документальный фильм.Рассматриваются субъективные и общие факторы, влияющие на раскрытие темы работы.Излагается мастерство журналиста в постановке темы, влияние профессионального уровня на ее раскрытие.Обсуждается влияние связи между

журналистом и коллективной группой для выбора рациональной темы.

Ключевые слова: телевизионный источникфильм, предметный анализ, объектно-субъектный фактор, уточнение темы, документальный фильм, техника монтажа, видеозапись, творческий принцип, журналистское исследование.

References

1. Alan Rosenthal. Documentary filming and production, Pekin – Fudan universitet baspasy, 2006. –289b
2. CHzhou Ven, Әлемдік деректі фильмдерге талдау, Пекин: Қытай радио және теледидар баспасы, 2005. 268b
3. Рун Иуан , Дуң Голі. Әлем деректі фильм тарихы, Пекин [World Documentary History, Beijing] : қытай ақпарат баспасы,1999. – 294b.
4. «Күмбез астында» деректі фильмi [Documentary film "Under the dome"] -2015 Сай шийуң <http://v.jrj.com.cn/2015-03-02/000000026873.shtml>
5. «Тарих таңбалары» деректі фильмi [documentary "characters of history"] -2005-2013, ХТ TV <https://www.youtube.com/watch?v=2mqfRgVUYoY>
6. « Bej мәлім алаш» деректі фильмi [documentary film "Bey bilin Alash"] -2020 қазақстан теле арнасы <https://www.youtube.com/watch?v=jLGK2VvnR78>

Автор туралы мәлімет:

Мұтәрбек Ардақ – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Журналистика және Саясаттану факультеті , Телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының оқытушысы, А.Янушкевия көшесі 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мутарбек Ардак – преподаватель кафедры Телерадио и связей с общественностью Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева, факультет журналистики и политологии, ул. А. Янушкевия 6, Нур-Султан, Казахстан.

Mutarbek Ardak – teacher of the Department of television and Public Relations, Faculty of Journalism and Political Science, L. N. Gumilyov Eurasian National University, A. Yanushkevich Street 6, Nur-Sultan, Kazakhshstan.